

ИКОНОМИЧЕСКАТА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ - ФЕНОМЕНЪТ НА ВЪНШНАТА СРЕДА

[Гл. ас. д-р Р. Н. Лазаров](#)

Катедра “Обща теория на икономиката”

СА “Д. А. Ценов” – Свищов

Резюме

В статията е направен опит за изясняване на разбирането за ролята на икономическата неопределеност. Целта е критически да се анализира и сравни мястото, което този икономически феномен заема в неокласическия и в институционалния аналитичен модел. Теоретически се аргументира потребността от въвеждането на институционалния фактор в силно формализирания ортодоксален неокласически модел за анализ.

Изводът е, че при това условие анализът може да даде обективни резултати, на чиято основа да се формират по-точни изводи и правилни решения за икономическата дейност на микро ниво.

Abstract

Economic Indefiniteness – the Phenomenon of Ambient Environment

The article makes an attempt at clarifying the understanding of economic indefiniteness. The aim is to critically analyse and compare the place this economic phenomenon occupies in the neoclassical and in the institutional analytical model as well. In this article there is theoretical argumentation of the necessity of introducing the institutional factor into the strongly formalised orthodox neoclassical model of analysis.

It is our conclusion that in this circumstance neoclassical analysis will be able to produce objective results, on the basis of one will be capable of inducing the precise conclusions and making the correct decisions as regards economic activity on a micro-level.

Key words: indefiniteness, neoclassical economics, institutional economics,

Въведение

Икономическите, социалните и политическите условия, в които икономическият агент извършва своите действия са неговата външна среда. Тя определя поведението му, което значи, че той се приспособява към нея и измененията ѝ.¹

Съществена характеристика на външната среда, чрез която тя влияе върху икономическите агенти, е нейната неопределеност. Неопределеността на външната среда **представлява** възможните промени в природните процеси, в потребностите, в потребителското поведение, във вида на използваните технологии, в пазарната среда, в политическата ситуация – влияеща на икономическото поведение и пр.

Обект на анализ в тази статия е явлението “неопределеност”, възникнало като икономически феномен, в резултат на човешката дейност.

Неопределеността е компонент и на икономическата среда. Тя е функция на *обстоятелствата*, възникнали като резултат на такива променливи като търсене и предлагане на стоки и услуги, на производствени фактори, на пари и пр. В *дълбочина* това означава, че икономическата неопределеност е резултат на решенията – вземани на основата на различни критерии – свързани с избора на определен вид поведение било то от страна на потребителя, на инвеститора, на собственика и т.н. Т.е. икономическата неопределеност е следствие на различните знания, на различната информация и на различните начини на тяхното приложение, при различни обстоятелства.

Икономическата неопределеност се представя от голямото множество променливи, чието поведение не винаги е възможно да се предвиди. Още по-трудно е това да стане с необходимата точност.

¹ За повече подр. виж Каменов, К., Приспособяване към промяната, В. Търново, АБАГАР, 1996.

Икономическата неопределеност е феномен, който няма еднозначно място в различните теоретични подходи при икономическия анализ. Именно оттук произтича и **целта** на тази статия. А тя е: като се осветлят различните места и различното значение на проблема за неопределеността в неокласическия и в институционалния аналитичен модел, да се анализира неговото влияние върху теоретичните изводи, стоящи в основата на *принципите*, определящи икономическото поведение в пазарна среда.

Тази реалност е основание да приемем **тезата**, че, от една страна, и индивидуалната, и колективната дейност са подвластни на неопределеността. А от друга страна, че неопределеността е следствие от свободната човешка дейност, на която се дължи възможността както от кризисни сътресения, така и от обновяване, модернизиране и прогрес – двете страни на един и същ модел: *динамичната икономика*.

I. Аспекти на проблема за неопределеността в теориите на Л. фон Мизес, Фр. Найт и Фр-А. фон Хайек

Именно Лудвиг фон Мизес извежда понятието “неопределеност” от разбирането за дейност. “Неопределеността на бъдещето се подразбира от самото понятие дейност. Това, че човек действа и това, че бъдещето е неопределено в никакъв случай не са два независими проблема.”²

Според Л. фон Мизес “естествените науки не правят бъдещето предсказуемо, а позволяват да се предсказват резултатите, получавани от определени действия. Въпреки това две области остават непредсказуеми: някои природни явления и актове на човешкия избор. Нашето невежество в тези две сфери зарежда цялото човешко

²Мизес, Л. Человеческая деятельность – трактат по экономической теории. М., Экономика, 2000, с. 101.

поведение с неопределеност. Това, което най-много може да се постигне в реалната действителност – е вероятността.”³

Мизес е прав, че ние може да установяваме причинно-следствени връзки, може напълно да отхвърлим неопределеността на конкретен случай, но фактът, че за действащия човек бъдещето е неизвестно, си остава. И обратно, ако бъдещето беше известно на хората, те не биха стояли пред избора и не биха действували. Те биха се превърнали в реагиращи автомати, независимо от своята воля.⁴

Въпреки еднозначната формулировка, че “икономическата наука – е по същността си теория за тази част от човешката дейност, за която при спазването на определени условия, се прилага или може да се приложи изчисляване”, той възприема човешката дейност в по-широк план. Такава, която подлежи на изчисляване (това според него е икономическата) и такава, която не подлежи на изчисляване. Макар че проблемът за неопределеността е изведен като самостоятелен (в глава шеста – с. 101–113 – на неговия Трактат за човешката дейност), Мизес насочва анализа само към тази дейност, която е възможно да бъде отчитана и изчислявана. На основата на това различие той отхвърля рационалността като не винаги оправдано свойство.⁵

Проблемът за неопределеността – в научно-приложен план – е поставен и от Фр. Найт. Той е анализиран в книгата му “Риск, неопределеност и печалба”, излязла в САЩ през 1921 година и покъсно станала класика в теорията на икономиката.

Фр. Найт – също както Мизес – поставя проблема за неопределеността като присъщ на всяка дейност, в т.ч. и икономическата, насочена към бъдещето. Според него фактът, че всяка икономическа дейност по принцип е насочена към бъдещето и се

³ Пак там, с. 102.

⁴ Пак там, с. 101 – 102.

⁵ Мизес, Л. Цит. съч. с. 188 – 189.

осъществява: (1) чрез конкретни за нея производствени фактори и (2) с цел удовлетворяване на определени потребности, поражда два компонента на неопределеността. Единият е свързан със самия производствен процес, с вида, количеството и качеството на производствените фактори, заети в него. Тази неопределеност придава прогнозен характер на очакваните /бъдещи/ резултати. Другият компонент на неопределеността е във връзка с удовлетворяваните потребности и очакваното потребителско търсене. И понеже те също се намират в бъдещото време, те също носят елемент на неопределеност.

Следователно, според Найт, неопределеността поражда двойствен ефект. От една страна, е стремежът на икономическите субекти към нейното преодоляване или минимизиране. От друга страна, нейното обективно съществуване поражда конкурентните отношения и принуждава икономическите единици да се стремят към максимизиране на своите резултати. Като извод от поставения по такъв начин проблем за неопределеността той смята, че “навярно са в малцинство тези, които желаят икономически свят, в който всичко е предварително известно”.⁶

Неопределеността по смисъла, който се влага от Фр. Найт, съществено се отличава от обикновената представа за риска. С термина неопределеност той бележи случаите /неизвестните – бел. моя/ с неколичествен характер. Именно тази “дълбока” (по думите му) неопределеност се различава от измеримата неопределеност, т.е. от риска, а той по същността си вече не е неопределеност.⁷

По-нататък, според Найт, при вземането на решение, особено в средата на неопределеност, човек най-често се ръководи от предишните си знания за причинно-следствените връзки между

⁶ Вж. Найт, Фр. Риск, неопределеност и прибыль, М., ДЕЛЮ, 2003, с. 229 – 230.

⁷ Пак там, с.30.

отделни явления. Именно те детерминират решенията му. А от теоретическа гледна точка, те се превръщат в моделиращите поведението му въз основа на информацията и изводите направени преди това.⁸

Изяснените досега изходни позиции ни позволяват да уточним, че **неопределеността** е *качество на средата (обстоятелствата)*, а **рискът** е *качество на човешките решения и действия (при тези обстоятелства)*.

Проблемът за неопределеността не се пренебрегва – също като значим компонент на икономическата среда и от Фридрих фон Хайек. Според Хайек главното е “фактът, че всеки по необходимост и по неизбежност не познава по-голяма част от конкретните обстоятелства, които определят поведението на всички членове на човешкото общество. Това може на пръв поглед да изглежда толкова очевидно и безспорно, че не е нужно да се споменава и още по-малко да се доказва. Но ако не се подчертава непрекъснато, то често се забравя, тъй като е твърде неудобен факт, затрудняващ опитите ни както да обясним, така и да повлияем рационално на социалните процеси, и поставя редица ограничения на онова, което можем да кажем или направим.”⁹

От концепцията на Хайек за ограничеността на индивидуалното знание следва, че икономическата неопределеност съществува на първо място поради “неизлечимото незнание на всеки”, изразяващо се в “непознаването на конкретните факти, които са или ще станат известни на някого и по този начин ще засегнат цялата структура на обществото. Знанието и незнанието структурират човешката дейност и тя непрекъснато се адаптира и функционира, приспособявайки се към милиони факти, които в своята цялост не са известни никому.

⁸Вж. Найт, Фр. Понятие риска и неопределенности, THESIS, 1994, вып. 5, с. 12-28.

⁹Хайек, Фр. Право, законодателство и свобода. т. I. Правни норми и правов ред, УИ “Св. Кл. Охридски”, С. 1996, с. 22.

Значението на този процес е най-очевидно и за първи път е забелязано в икономиката.¹⁰

Интуитивната представа за незнанието и неопределеността в икономическата сфера и за методите, чрез които може да се научим да преодоляваме този проблем, е, всъщност, началната точка на идеята на Хайек за спонтанния пазарен ред. Функционирането на спонтанния пазарен ред означава, че микроединиците се приспособяват към множество обстоятелства. Но това множество в своята цялост не е известно на нито един отделно взет участник в него. А поведението на микроединиците в такава среда – на свободен пазарен ред – изисква спазването на правила, гарантиращи неговото саморазширяване. И именно “тук и сега” е нужно да се припомни /или поясни/, че едни от правилата са възникнали и “се съблюдават спонтанно, защото са част от общата културна традиция”.¹¹ Т.е. те не са създадени съзнателно. Микроединиците ги спазват и усъвършенстват, защото чрез спазването им тяхната дейност е по-ефективна. Другите правила са резултат на целенасочен замисъл – това са правните норми.

Въвеждането на “правилата” в икономическия анализ и изясняването на значението им за организацията на икономиката означава, че ролята на институциите за функционирането на пазара се отчита и в теоретически и в практико-приложен план. Тя може да се оцени двояко:

- като *спонтанно поведение* на институциите – основано на наследената икономическа култура – създаващо среда и обстоятелства (неопределеността) за вземане на бизнес-решения;

- като *преднамерено поведение* на определени организации и/или институции (правителство, банки, неправителствени организации,

¹⁰ Вж. Хайек, Фр., Цит. съч., с. 22 – 23.

¹¹ Хайек Фр. Цит, съч., с. 57.

църковни институции и пр.) с оглед на отчитане на неопределеността, чрез регулиране на бизнес-средата и на бизнес-поведението (политика).

Анализираните становища са основание за обобщението, че неопределеността е следствие от изменението на обстоятелствата – продукт на съвкупната свободна човешка дейност. Но и обратно, човешката дейност е структурно и функционално зависима от неопределеността. Границите на неопределеността се определят:

Първо, от реалните факти, с които индивидът се сблъсква в момента на решението. Те са свързани с броя, поведението и очакванията на останалите участници на “терена”. Колкото броят им е по-голям, а поведението е по-трудно предсказуемо, толкова средата е по-неопределена, а решенията са по-трудни.

Второ, от “софтуерните” възможности на индивидуалния интелект. Те включват както абсорбционно-преработващата функция на интелектуалния му капацитет, така и индивидуалните умения за използване на спомагателни средства, в т.ч. и знанието на други хора за неговите цели. Такава е същността на понятието “неопределеност”. Тук трябва, обаче, да се подчертае немаловажният факт, че на индивидуално ниво неопределеността крие риск, но на системно равнище тя е условие за алтернативно развитие и за неговото иновиране, чиято цена е неуспехът на отделни индивидуални решения. Тази страна от същността на икономическата неопределеност свидетелствува за общовалидността (и неизбежността) на принципа на “пробите и грешките”, наречен от Фр. А. фон Хайек принцип на спонтанния ред.

Фр. Найт е икономистът, който първи класифицира проявите на неопределеността. В книгата си “Риск, неопределеност и печалба” дефинира различни видове неопределеност.

1. Според това дали е измерима или е неизмерима, той разграничава неопределеността от риска. Неопределеността по смисъла, който влага Найт, съществено се отличава от обикновената представа за риска. С термина неопределеност бележи неизвестните с неколичествен характер. Именно тази “дълбока” неопределеност се различава от измеримата неопределеност, т.е. от риска, а това по същество вече не е неопределеност.¹²

2. В зависимост от характера и способностите на отделните хора също може да се разграничи два вида неопределеност: субективно възприемана неопределеност и волево възприемана неопределеност.¹³

Субективно възприеманата неопределеност, според Найт, е свързана с няколко индивидуални човешки характеристики, пораждащи неопределеността. А именно:

- различните способности за възприятия и *умозаклучения*, позволяващи да се изработват правилни съждения за бъдещи явления от заобикалящата ги среда;

- различните способности да се *осъществяват* тези планове, които са приети за необходими или желани;

- различната степен на *увереност* във взетите решения и в действията на тяхна основа;

- различното *волево* предпочитание, означаващо, че едни хора желаят пълна увереност в изхода и не приемат риска, а други предпочитат действията според това, което им е хрумнало в момента. Последните предпочитат неопределеността, защото “вярват в своя успех” и затова не я избягват.¹⁴

Класифицирането на неопределеността от Найт и уточняващите разсъждения за разликата между неопределеността и риска позволяват

¹²Вж. Найт, Фр. Риск, неопределеност и ...с. 30.

¹³Пак там, с.233

¹⁴ Вж. Фр. Найт, Цит. съч., с. 233.

да обобщим, че неопределеността е резултат и на обективното стечение на обстоятелствата, и на субективното им възприемане.

Изясненият дотук проблем за неопределеността ни позволява по-нататък критически да анализираме неговото място в икономическата теория.

II. Икономическата неопределеност и приложимостта на неокласическия анализ в светлината на институционалния подход

При изясняването на практическите ограничения на неокласическия анализ принципна роля има творчеството на Фр. Найт и на Фр.-А фон Хайек, чрез изследването на проблема за неопределеността. Изясняването на този проблем позволява да изпъкнат по-ясно ограниченията, наложени от използването на неокласическия модел. Става дума за вземането на рационални решения, насочени към максимизиране на получените резултати, за постигане на общо равновесие и благосъстояние, според модела на Парето-оптимизирането и за анализа на икономическото равновесие, който се извършва чрез използването на сравнителната статика.

Аналитичното сравнение между институционалния подход към неопределеността и доминиращата – както през тридесетте години на двадесети век, така и сега – неокласическа теория показва, че тя не само, че не поставя този проблем, но разглежда – въз основа на допускането за пълната осведоменост и за рационалното поведение – единствено резултата от взетото решение, максимизиращ полезността. Обратно – институционализмът, като зараждащо се икономическо направление – без да отхвърля изцяло принципа за максимизиращото поведение, насочва вниманието към детерминантите и начините за вземането на решенията, обусловени от **принципа за рационалната**

неосведоменост. Този принцип се основава още и на практическата разлика между вземането на решение и действията по неговото реализиране, които, освен това, стоят в различни времеви периоди. Това именно е същността на проблема за координирането на индивидуалните икономически поведения. Това означава, че в неокласическата теория по принцип този проблем не се поставя, а се заобикаля, като по презумпция се приема за решен.

От гледна точка на институционалния подход проблемът за рационалната неосведоменост намира своето решение чрез въвеждането в анализа на понятието за институциите. Но според институционализма те не са инструмент за ограничаване на неопределеността – тъй като тя обективно съществува – а са правилата за поведение в условията на непълна информираност, пречателна пълната рационалност.

Икономическата теория е извела и други начини за изучаване на поведението в условията на неопределеност. Те са известни като теория на игрите. В тяхната основа – също както при институционализма – стои разбирането, че човекът, а не домакинството, фирмата или някаква друга организация, е този, който в крайна сметка взема решенията. Поради това неопределеността произтича и от човешката дейност, и от поведението на институциите, а решенията в тази среда се вземат единствено от страна на индивидите.

Вземането на решение в условията на неопределеност означава да се извърши избор, резултатът от който не е сигурно гарантиран. Така е, защото съществува ситуация, ясно дефинирана от Фр. Найт: “Бъдещата ситуация, към която приспособяваме нашето поведение, обикновено зависи от поведението на огромно количество обекти и обусловените от тях голям брой фактори, които ние не се и опитваме да

вземем под внимание, а още по-малко пък да оценим и сумираме тяхното действие.”¹⁵

Разсъждавайки върху неокласическия модел на теорията за избора Э. Фуруботън и Р. Рихтер пишат, че неокласическата теория “обикновено разглежда оптималното потребление и производство в контекста на дадена институционална структура. В този случай институционалната структура е едно от условията на проблема за оптимизирането.”¹⁶ Оказва се, обаче, че в неокласическия анализ конкретното състояние на институционалната среда – като условие – няма функционално-приложима роля.

Практическият извод от приложението на неокласическия аналитичен модел е, че не се взема под внимание различната институционална среда на икономиката и нейната промяна, характеризираща се с неопределеност, а по този начин се пренебрегва и въздействието ѝ върху функционирането на пазара.¹⁷

Казаното дотук съвсем не означава, че институционалната теория отхвърля изцяло неокласическия модел на анализ на икономиката. Напротив, може да се приеме, че между тях съществува приемственост. Така е, защото представителите на институционалната теория в своите изследвания се основават на основополагащите методологически принципи на неокласицизма. А именно: (1) методологически индивидуализъм; (2) максимизиране на полезността; (3) непълна рационалност на стопанските единици; и (4) опортюнистично поведение на икономическите агенти.

¹⁵ Найт, Фр., Понятие риска и неопределенности, THESIS, 1994, вып. 5, с. 12.

¹⁶ Fuurubotn, E., Richter, R., The Neu Institutional Economics: An Assesment, The Neu Institutional Economics, eds. Fuurubotn, E., Richter, R., 1991. P. 14.

¹⁷ Все пак е нужно да уточним, че целта неокласическия анализ е друга: да обясни как функционира икономиката при дадени условия, а не как тя се развива. Некласиците не смятат, че икономиката може да функционира по преднамерено избран проект, отстраняващ неопределеността. Според неокласицизма редът се установява спонтанно от пазарно-конкурентните сили и затова винаги включва неопределеността.

Наличието на такава приемственост дава основание на някои икономисти, например А. Е. Шастико – да говорят за съвременно модифициран вид на неокласическия модел на икономически анализ.¹⁸ Основание за такова схващане са схематично представените от О. Уйлямсон зависимости между нивата на социално-икономическия анализ.¹⁹ В схематизиран вид те изглеждат така:²⁰

Фигура 1

<u>Нива</u>	<u>Период (години)</u>	<u>Цели</u>
1. Социална заложеност: Неформални институти, обичаи, традиции, норми, религия.	100 – 1000	Трудно определими, по природата си са спонтанни.
2. Институционална среда: формални правила, особено правата на собственост.	10 - 100	Създаване на институционална среда за решаване на проблемите от първо ниво.
3. Механизъм за управление на сделките и договорите.	1 - 10	Създаване на механизъм за управление на сделките и за решаване на проблемите на ефективността от второ ниво.
4. Разпределение на ресурсите и на заетостта /цени, количества, структура на стимулите и пр./.	<i>непрекъснато</i>	Решаване на проблемите на ефективността от трето ниво.

От такава гледна точка става ясно, че една **от причините за актуалността** на институционалния подход са проблемите, възникващи пред неокласическата теория при обяснение на

¹⁸Вж. Шастико, А. Е., Новая институциональная экономическая теория. М., ТЕИС, 2002. с. 34.

¹⁹Вж. Williamson, O., The New Institutional Economics. Taking Stock. Looking Ahead, Journal of Economic Literature, 2000. V.38. p. 595 – 613.

²⁰ Вж. Фигура 1 на с. 13.

икономически явления като, например, неопределеността и породените от нея последици както в теоретически, така и в практически аспект. Те възникват поради опита на неокласическата теория да създаде ясно формализиран аналитичен модел, но без участието на такъв съществен фактор, какъвто са институциите.

В заключение съществената роля на институционалния подход за съвременния икономически анализ на неопределеността може да се представи обобщено в следните направления:

Първо, институциите имат място при формирането на икономическото поведение и във връзка с разпределението на ресурсите. Заедно с това те не винаги допускат да се постигне рационалното разпределение така, както то е обосновано от абстрактния и силно формализиран неокласически модел. Степента на реалното отклонение от оптимума зависи и се определя от феномена на неопределеността. Това означава, че на практика неопределеността оказва влияние върху решенията, вземани от икономическите агенти. А когато в практиката не се вземе предвид **чисто теоретическия характер на абстрактните и формализирани икономически заключения, възникват отрицателни последици, които се проявяват във всички сфери на икономическата дейност.**

Второ, за разлика от неокласицизма модерният институционализъм акцентира върху институциите не само във функционално-технологичен аспект (т.е. във връзка с максимизиращото поведение на фирмите или на потребителите), но и в социално-икономически аспект, (като например влиянието на средата върху формирането и използването на знанията при вземането на решения; разпределението и достъпа до информация и пр.).

Трето, съвременната институционална теория формира своите изводи не като сравнява реалността с определен абстрактен икономически модел, (както постъпва неокласицизмът в случая със съвършената конкуренция), а и чрез сравнението между различните реалности в техните конкретни измерения. На практика това означава, че се вземат предвид и транзакционните разходи, показващи пълната цена на постигнатия резултат. Подходящ пример в макроикономически аспект е високата социално-икономическа цена, заплатена от Източно-европейските страни с нововъзникващи пазари, в това число и България, при опита им формално да приложат принципите на пазарното функциониране, според неокласическия икономически модел, внушени им от т. нар. Вашингтонски консенсус.²¹

На тази теоретична основа **заключителният извод е**, че ролята на институционалния фактор за въздействие върху икономическата неопределеност е различна. Различията възникват поради различните изисквания пред стопанстващия човек, заложен в установения институционален ред. Затова само при отчитане на институционалния фактор прилагането на неокласическия модел за анализ може да даде обективни резултати, на чиято основа да се формират по-точни изводи и правилни решения за икономическата дейност.

В това се изразяват, от една страна, някои от границите на приложимостта на неокласическия анализ, а, от друга – потребността от въвеждането в него на институционалния фактор, модифициращ ортодоксалния икономически модел.

²¹Вж. Стиглиц, Дж., Куда водят реформи? – Вопросы экономики, 1999, бр. 7, с. 4.